

УДК 821.161.3.09“19/20”

Падзейна-прыгодніцкі напрамак мастацкай інтэрпрэтацыі беларускай гісторыі ў творах канца XX – пачатку XXI стагоддзя

Навасельцава Г.В.

Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя П.М. Машэрава”, Віцебск

У артыкуле на прыкладзе беларускамоўных твораў вядомых пісьменнікаў (Леаніда Дайнекі, Вольгі Іпатавай, Вітаўта Чаропкі, Генрыха Далідовіча) і рускамоўных твораў маладых аўтараў канца XX – пачатку XXI стагоддзя аналізуецца спецыфіка мастацкай інтэрпрэтацыі беларускай гісторыі ў падзейна-прыгодніцкім рэчышчы. У беларускай прозе гэтага перыяду істотна пашырыўся тэматычна-праблемны і стыльвы дыяпазон мастацкіх палотнаў пра айчыннае мінулае. Увага мастакоў слова засяроджваецца на падзеях і вядомых асобах XI–XV стагоддзяў, адметных перыядах гісторыі XVI – пачатку XX стагоддзя. У зямальнай форме пісьменнікі расказвалі пра выбраную гістарычную падзею, у цэнтры мастацкага дзеяння ставілі вядомую асобу (уладара, дзеяча культуры). Прыгодніцкая лінія не толькі забаўляла чытача, але і дынамізавала апавед, чым прадвызначала адметную стыльвую спецыфіку твораў пра гістарычнае мінулае гэтага мастацкага напрамку.

Ключавыя словы: беларуская літаратура, інтэрпрэтацыя беларускай гісторыі, паэтыка гістарычнага пісьма, падзейна-прыгодніцкі напрамак, творы канца XX – пачатку XXI стагоддзя.

(Ученые записки. – 2013. – Том 16. – С. 100–106)

Event and Adventure Direction of Artistic Interpretation of the History of Belarus in the Works of the Late XX – Early XXI Century

Navaseltseva G.V.

Educational establishment “Vitebsk State P.M. Masherov University”, Vitebsk

In this paper on the example of Belarusian-language works of famous writers (Leonid Dayneko, Olga Ipatova, Vytautas Charopka, Henry Dalidovich) and Russian works of young authors of the late XX – early XXI century specific artistic interpretation of the Belarusian history in the event and adventure vein is analyzed. In Belarusian prose of that period thematic and problem as well as stylistic range of artistic canvases about domestic past increased significantly. Attention of writers focuses on the events and famous people of the eleventh to the fifteenth centuries, the distinctive periods of the history of the XVI – early XX centuries. The writers narrate about the chosen historical even in a funny form; the center of artistic activity becomes a known personality (the lord, a cultural figure). Adventure line was not only to entertain the public, but also made the story dynamic with which it predetermined distinctive stylistic specificity of the works of the historical past of this artistic movement.

Key words: Belarusian literature, the interpretation of the Belarusian history, poetics of historical writing, event and adventure direction, the works of the late XX – early XXI century.

(Scientific notes. – 2013. – Vol. 16. – P. 100–106)

Э стэтычнае асэнсаванне мінулага пісьменнікамі канца XX стагоддзя адбывалася ў грамадска-палітычных умовах аднаўлення і развіцця беларускай дзяржаўнасці. Мастацкая інтэрпрэтацыя гістарычных рэалій стала шматвектарнай у тэматычным, жанравым, стыльвым планах.

Разам з далейшай распрацоўкай такіх традыцыйных тэм, як паўстанне 1863 года, лёс дзеячаў культуры, значнае месца заняло ўвасабленне так званых «белых плям»: стварэнне і развіццё беларускай дзяржаўнасці, шматлікія войны, дзейнасць гістарычных асоб, пра якіх раней не было прынята згадваць. На-

Адрас для карэспандэнцыі: e-mail: Novoseltseva70@mail.ru – Г.В. Навасельцава

прыканцы XX стагоддзя ўмацоўваецца і развіваецца падзейна-прыгодніцкі напрамак у мастацкім увасабленні гісторыі. Ён характарызуецца падкрэслена творчай апрацоўкай фактычнага матэрыялу, дынамічнымі сюжэтнымі лініямі, выкарыстаннем элементаў знешняй займальнасці, героем, які пастаянна самасцвярджаецца праз пераадоленне цяжкасцей. Гэты напрамак ярка прадстаўлены ў творах Леаніда Дайнекі, Вольгі Іпатавай, Вітаўта Чаропкі і некаторых іншых аўтараў, што абумоўлівае мэту працы – выяўленне спецыфікі падзейна-прыгодніцкага напрамку мастацкай інтэрпрэтацыі беларускай гісторыі ў творах канца XX – пачатку XXI стагоддзя.

Матэрыял і метады. Аб'ектам даследавання ў дадзенай працы сталі творы пра значныя падзеі беларускай гісторыі як вядомых пісьменнікаў (Л. Дайнекі, В. Іпатавай, В. Чаропкі, Г. Далідовіча), так і адносна маладых аўтараў памежжа XX–XXI стагоддзяў (М. Галдзянкова, С. Зайцава, Ю. Татарынава). Базавымі для даследавання з'яўляюцца прыёмы канкрэтна-гістарычнага і кампаратыўнага метадаў, якія дазваляць найбольш выразна выявіць жанравую і стыльвую спецыфіку рэпрэзентацыі айчыннага мінулага названымі мастакамі слова.

Вынікі і іх абмеркаванне. Л. Дайнека першым у беларускай прозе пра мінулае стварыў гістарычны раманы цыкл (“Меч князя Вячкі”, 1987; “След ваўкалака”, 1988; “Жалезныя жалуды”, 1993). Яго твораў уласцівы разгалінаваныя сюжэтныя лініі, шматгеройнасць, спалучэнне дакументальнага матэрыялу з мастацкім вымыслам, значная ўвага да асэнсавання канфесійных праблем на славянскіх землях. Галоўны герой першага рамана – князь Вячка, мужны абаронца роднай зямлі. Большасць герояў рамана “Меч князя Вячкі” – рэальныя асобы, пра якіх гаворыцца ў “Хроніцы Лівоніі”, напісанай Генрыхам Латвійскім у 1224–1227 гадах. Вячка княжыў у Кукенойсе, крайнім фарпосце полацкай зямлі ў Ніжнім Падзвінні, калі нашы продкі разам з балтыйскімі народамі адчулі моцны націск крыжаносцаў, што заснавалі ў вусці Заходняй Дзвіны горад Рыга і імкнуліся распаўсюдзіць свой уплыў на ўсё Падзвінне. Полацкія ўладанні Кукенойс і Герцыке першымі апынуліся на шляху тэўтонаў і трапілі ў эпіцэнтр барацьбы. Тэма процістаяння крыжаносцам айчыннымі пісьменнікамі XX стагоддзя ў жанры рамана да Л. Дайнекі фактычна не асэнсоўвалася. У

скарбніцу сусветнай літаратуры ўвайшоў роман “Крыжаносцы” польскага празаіка XIX стагоддзя Генрыка Сянкевіча, дзе галоўнымі героямі выступаюць выдуманыя асобы. Князь Вячка з роду слаўных Рагвалодавічаў паказаны беларускім аўтарам патрыётам, народным заступнікам. На полацкім вечы Вячка заклікае да аб'яднанай барацьбы з крыжаносцамі, спрабуе далучыць да гэтага змагання літоўскага кунігаса Даўгерута, наўгародцаў і эстаў. У 1224 годзе Вячка ўзначаліў палачан, наўгародцаў і эстаў, але гераічна загінуў пры абароне ад тэўтонаў горада Юр'еў. Л. Дайнека ў маральным плане супрацьпаставіў Вячку рыжскага біскупа Альберта і полацкага князя Уладзіміра, якія кіраваліся толькі сваімі інтарэсамі. Пісьменнік звычайна знізіў вобраз полацкага князя. Яго Уладзімір дбае больш пра свой пасадак, чым пра барацьбу з ворагамі княства, бачыць у Вячку найперш палітычнага суперніка, а не саюзніка. Л. Дайнека ўвёў у роман вобраз летапісца-сведкі. Гэта храніст Генрых, латгал па паходжанні, вывезены ў маленстве на чужыну і выхаваны ў духу адданаці каталіцкай царкве. Аўтар пратэўтонскай “Хронікі Лівоніі”, Генрых занатоўвае для гісторыі найперш такія звесткі, якія прыніжалі тых, з кім крыжаносцы змагаліся, але і ён не мог не выказаць захаплення сілай духу Вячкі. Калі Г. Сянкевіч паказаў барацьбу з крыжаносцамі пераважна праз шляхецкія гераічныя вобразы-тыпы, то ў рамана Л. Дайнекі народ – адзін з галоўных герояў твора. Яркія прадстаўнікі народа – Якаў з Гарэлай Весі па мянушцы “Палачанін”, у характары якога ўвасоблены лепшыя народныя рысы: смеласць, прыродны розум, разважлівасць, любоў да роднай зямлі; летапісец Клімята, Мірошка і іншыя.

Мінулае праз паказ драматычных момантаў жыцця вядомай гістарычнай асобы асвятлялася ў рамана Л. Дайнекі “След ваўкалака”. У аснову сюжэта пакладзены сапраўдныя гістарычныя факты: у 1067 годзе пасля бітвы на рацэ Няміга полацкі князь Усяслаў паспрабаваў дамовіцца пра мір з братамі Яраслававічамі, але разам з сынамі Расціславам і Барысам трапіў у кіеўскі пюрб. Пісьменнік мэтанакіравана акцэнтуюе ўвагу на самым незвычайным з жыцця полацкага князя. Неўзабаве пасля зняволення Усяслава палавецкія орды хана Шарукана рушылі на Кіеў, што выклікала народныя хваляванні. Кіяне вызвалілі Усяслава і даверылі яму сваё войска. Полацкі князь абараніў Кіеў, але

адмовіўся ад вялікакняжацкага пасаду і вярнуўся ў Полацк. Патрыятызм Усяслава не заўсёды дарэчна падкрэсліваўся ў творы Л. Дайнекам. У Арлоў справядліва адзначыў камізм эпізода, калі героі “паскідаўшы кальчугі, сядзяць вакол вогнішча і цюмраць печаную ў прыску бульбу. Ім можна было б пазайдросціць, каб не адна акалічнасць: бульбу завезлі ў Еўропу з Амерыкі толькі ў XVI стагоддзі, а на Беларусі наш цяперашні другі хлеб з’явіўся яшчэ гадоў праз дзвесце” [1, с. 60–61]. Землі ўсходніх славян, у трактоўцы Л. Дайнекі, былі прадметам вострай палітычнай барацьбы іншых дзяржаў. У рамане “След ваўкалака” ёсць эпізадычны вобраз пасланца з Канстанцінопаля Тарханіёта, які распальваў княскія міжусобіцы, каб падначаліць усходніх славян інтарэсам Візантыі. Л. Дайнека паглыбляў нацыянальна-гістарычны міф пра славу тага полацкага князя Усяслава Чарадзея. Паводле пісьменніка, Усяслаў – неардынарная асоба, спасцігнуць сутнасць якой не маглі нават родныя дзеці.

Вобраз стваральніка беларуска-літоўскай дзяржавы Міндоўга пададзены ў рамане “Жалезныя жалуды”. Спачатку Л. Дайнека прадстаўляе Міндоўга як дробнага літоўскага кунігаса, аднак рашучасць і палітычная дальнабачнасць хутка робяць князя прыкметнай фігурай на балта-славянскіх землях. Падчас стварэння Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага ўсе дзеянні князя, нават прыняцце веравызнання, падначальваюцца ўмацаванню асабістай улады і дзяржавы. Міндоўг лёгка пераходзіць з язычніцтва ў праваслаўе, потым мяняе праваслаўе на каталіцтва, але не здраджвае роднай зямлі. Ён гаворыць сыну: “Маці мая, мяне нарадзіўшы, скуру мне дала. Глядзі на голую скуру маю. Гэта – першая вера мая, адвечная вера прадзедаў. Потым летняе адзенне я апрануў. Гэта руская вера. Апрану зімовы кажух. Гэта будзе рымская вера. А перад смерцю скіну з сябе чужыя адзежы і зноў вярнуся голы ў лона агню свайго і веры сваёй” [2, с. 203]. Пісьменнік акцэнтуюе ў характары Міндоўга мэтанакіраванасць, клопат пра лёс дзяржавы, бязлітаснасць, уладальніцтва, упэўненасць у сваёй беспакаранасці. Эпізодам смерці Міндоўга ад рук пляменнікаў падкрэсліваў пісьменнік, што сіла і ўціск заўсёды нараджаюць процідзеянне. Л. Дайнека супаставіў Міндоўга і яго сына Войшалка. Сын Міндоўга пашырае межы і ўмацоўвае Навагрудскую дзяржаву. Ён у маральных адносінах стаіць

вышэй за бацьку. Па характары гэта руплівы дойд, а не ваяр. Навагрудскі княжыч Далібор цэніць Войшалка за клопат пра росквіт дзяржавы, за адукаванасць, за вернасць мове і звычаям крывіцка-дрыгавіцкай зямлі. Сэнсаўтваральнымі ў рамане выступаюць сімвалічныя вобразы жалезных жалудоў, якія браталюбыва таемна падкідваюць беларуска-літоўскім уладарам, заклікаючы іх такім чынам да мудрасці і справядлівасці. У “Жалезных жалудах”, як і ў іншых раманах пісьменніка, шмат этнаграфічна-бытавых апісанняў. Аповед у творы вядзецца ад трэцяй асобы, але аўтар праз няўласна-простую мову дае магчымасць “выгаварыцца” самім гістарычным асобам. Каб акцэнтаваць драматызм становішча нашых продкаў, аўтар увёў у сістэму персанажаў вобраз чужаземца Сіверта. Рыцар-крыжаносец пасля некалькіх гадоў знаходжання сярод славян і літоўцаў пераконваецца ў іх розуме і высакародстве, таму вырашае ехаць у Рым, каб прасіць Папу паслаць мір на гэтыя землі, але рыцары забіваюць Сіверта.

Насычана падзеямі, мастацкім этнаграфізмам проза Вольгі Іпатавай. Асноўным прадметам эстэтычнага пазнання там выступае эпоха Сярэднявечча. У аповесці “За морам Хвалынскім” (1989) Іпатава расказала пра вымушаныя вандроўкі нашых продкаў у вялікі свет падчас праўлення Усяслава Чарадзея; у аповесці “Агонь у жылах крэменю” (1989) паспрабавала рэканструяваць псіхалагічную атмасферу пасля прыняцця Брэсцкай царкоўнай уніі; у “Чорнай княгіні” (1989) – пра часы магнатскай усёдазволенасці, пра трагічны лёс Гальшкі Астрожскай і яе прыслужніцы Евы, пра складаны шлях асветніцкіх ідэй у XVI стагоддзі. У суб’ектнай арганізацыі аповесці “Чорная княгіня” існуе некалькі апавядальніцкіх пластоў, але асноўны апавядальнік – прыслужніца князёўны Астрожскай Ева Касцевіч. Яна згадвае пра адносіны паміж шляхтай і магнатамі, пра значную ролю Боны Сфорцы ў дзяржаўным і культурным жыцці ВКЛ. Яркае ўяўленне пра норавы таго часу дае кароткая характарыстыка Евай яе бацькі: “Бацька мой быў чалавек з гонарам, але перад знатнымі гнуўся, як трыснёг перад ветрам” [4, с. 234]. У цэнтры аповесці лёсы дзвюх жанчын – беднай шляхцічкі Евы Касцевіч і князёўны Астрожскай, гістарычныя падзеі таго часу згадваюцца мімаходзь (інтрыгі каралеўскага двара і магнатаў, Рэфармацыя ў

Еўропе). Асветнік Сымон Будны, яго паплечнік Кавячынскі, магнаты Радзівілы і Астрожскія, Пётр Скарга – эпізадычныя героі аповесці. В. Іпатава ў мастацкай форме выказала меркаванне, што распаўсюджванне ідэй кальвінізму і антытрынітарызму было спробай часткі магнатаў і асветнікаў увесці новую рэлігію дзеля аб'яднання народа. Творам “Агонь у жылах крэменю” праз лёс братоў Яноўскіх, дзе старэйшы брат вызнаваў праваслаўе, а малодшы Казімір-Алесь стаў апантаным каталіком, пісьменніца сцвярджала: Брэсцкая ўнія была скіравана на раз'яднанне беларусаў.

Развіццё беларускай дзяржаўнасці ў канцы XX стагоддзя стымулявала ўвагу пісьменнікаў да гісторыі Вялікага княства Літоўскага. В. Іпатава стала аўтарам рамана-цыкла “Уладары ВКЛ”, куды ўвайшлі раманы “Залатая жрыца Ашвінаў” (1997–1999), аповесць “Вяшчун Гедзіміна” (2000), раманы “Альгердава дзіда” (2001). Галоўнымі героямі тут выступаюць створаныя аўтарскай фантазіяй жрыца Жывена і яе нашчадкі, вачамі якіх пісьменніца глядзіць на першых асоб Вялікага княства і на эпоху. Для ўзнаўлення часу праўлення Міндоўга ў рамане “Залатая жрыца Ашвінаў” канцэптуальна выкарыстоўваліся народныя паданні, фальклорна-міфалагічныя вобразы, дакументальныя звесткі. Пісьменніца адлюстроўвала эпоху, калі веравызнанне ў многім выяўляла духоўныя запатрабаванні чалавека, калі суіснавалі язычніцтва і хрысціянства. Станаўленне Вялікага княства Літоўскага выступала фонам для паказу лёсу жрыцы храма Ашвінаў Жывены. Сэнсаўтваральным сюжэтным матывам у прозе пісьменніцы стаў матыў падарожжа, які дапамагае паказаць асобнае самасцвярджанне героя, параўнаць жыццё людзей у розных кутках свету. Аповед у творы падначальваўся ідэі пра ўзаемазвязанасць гісторыі і культур народаў. Аповесць “Вяшчун Гедзіміна” расказвала пра першую трэць XIV стагоддзя, калі на чале ВКЛ быў князь Гедымін, пры якім Вільня стала сталіцай княства. Паводле легенды, Гедымін загадаў заснаваць Вільню, паколькі так парадзіў вяшчун Ляздзейка. Палітыка Гедыміна садзейнічала ўмацаванню дзяржавы ў перыяд, калі суседзі імкнуліся далучыць да сваіх уладанняў тэрыторыю княства. Пісьменніца супастаўляла ў маральным плане Гедыміна і Давыда Гарадзенскага, адзначала, што дзеянні Гедыміна падпарадкоўваліся

ўмацаванню асабістай улады, а дзеянні Давыда Гарадзенскага – служэнню Радзіме. Іпатава падала ў творы ўласную версію лёсу Ляздзейкі, узаемаадносін вешчуна і вялікага князя. Яе Ляздзейка – чалавек, адораны назіральнасцю, розумам, нянавісцю да халустства, таму стасункі з Гедымінам у яго складаныя. Князь лічыць, што сын смерда павінен быць удзячны яму за набліжанасць да двара, для Ляздзейкі ж вышэй за ўсё свабода думкі і дзеяння. Цэнтральны герой “Альгердавай дзіды” – сын Гедыміна Альгерд, справядлівы, мудры, уладарны кіраўнік дзяржавы, пры якім Вялікае княства Літоўскае дасягае сваёй магутнасці. Аповед пра Альгерда вядзецца паралельна з аповедам пра Лозку – праўнучку Жывены. Непераможная дзіда, якую Лозка выкавала Альгерду, – сімвал духоўнай велічы нашых продкаў. Мастацкае адлюстраванне гісторыі ў творах В. Іпатавай насычана падзейнасцю, меладраматычнымі любоўнымі сюжэтнымі лініямі, філасофскай падсветкай сюжэта і праблематыкі, спалучае лірычны і эпічны пачатак з акцэнтацыяй драматызму айчынай гісторыі перыяду Сярэднявечча.

Складаныя падзеі канца XV – пачатку XVI стагоддзя знаходзіліся ў цэнтры рамана “Храм без Бога” (1991) В. Чаропкі. Там апавядалася пра змаганне нашых продкаў са знешнімі ворагамі ВКЛ, пра закалоты магнатаў. Як тонка зазначыла В.К. Шынкарэнка, “аб'ектыўна-апавядальны свет рамана В. Чаропкі, гістарычныя рэаліі, складаныя перыпетыі чалавечых лёсаў на працягу ўсяго дзеяння рыхтуюць, высноўваюць план абгульняючай філасофскай думкі аб сэнсе жыцця, яго высокім прызначэнні, а з другога боку, яго хісткасці, залежнасці ад няўмольных абставін, экзістэнцыйнай невырашальнасці некаторых праблем. Досыць часта чалавек пад націскам выпрабавальных акалічнасцей, віхураў гісторыі, па асаблівых прычынах вымушаны адступаць ад маральных прынцыпаў, ранейшых перакананняў, г.зн. нішчыць у сабе выбадваны светлы Храм і Бога” [6, с. 157]. В. Чаропка паказаў Клецкую бітву 1506 года з татарамі, згадаў пра шматлікія войны з Маскоўскім княствам, унутрыдзяржаўныя канфлікты. Сярод персанажаў твора шмат гістарычных асоб. Гэта вялікія князі Аляксандр і Жыгімонт Стары, гетман Міхайла Глінскі, княгіня Настасся Слуцкая, побач з якімі знаходзяцца выдуманя героі (Мацей Кузьмініч, Яня Каліноўская і іншыя). Супярэчлівай асобай паказаны ў рамане

Міхайла Глінскі. Маршалак Вялікага княства Літоўскага, мужны воін і ўдалы дыпламат, ён перамагае татар пад Клецкам, прысягае на вернасць Жыгімунту, а потым здраджвае. Спачатку Глінскі ўпэўнены, што не збіраецца крывёй і жорсткасцю здабываць веліч сабе і Літве, аднак надалей ён распальвае міжусобную вайну, каб вярнуць былыя пасады і ўладу, абвясчае сябе абаронцам праваслаўнай веры і беларускага народа ад польскага ўціску. Многія ўчынкі Глінскага абумоўлены карыслівымі планамі іншых людзей. У вачах канцлера Мікалая Радзівіла Глінскі – сродак знішчэння палітычных супернікаў, узвелічэння роду і набліжэння да кіравання дзяржавай. Выкарыстоўвае князя і Жыгімонт, якому для ўмацавання асабістай улады быў патрэбны высокі аўтарытэт Глінскага сярод шляхты. Вялікі князь Маскоўскі Васіль III падтрымліваў мяцежніка таму, што спадзяваўся з яго дапамогай завалодаць землямі ВКЛ. У фінале твора адзінокі і расчараваны Глінскі разумее марнасць сваіх ранейшых памкненняў. У адрозненне ад літаратурных папярэднікаў, Чаропка ў трактоўцы паводзін М. Глінскага на першы план вылучаў асобныя матывы ўчынкаў гэтага гістарычнага персанажа. Слуцкі дружыннік Мацей Кузьмініч таксама ўвесь час знаходзіцца перад выбарам: служыць сваёй княгіні ці Глінскаму. Кузьмініч робіць шмат злачыннага, губляе свой духоўны храм. Этычны імператывы ў рамане Чаропкі, такім чынам, узыходзілі да хрысціянскіх заповедзей, парушэнне якіх, паводле пісьменніка, прыводзіць чалавека, незалежна ад яго сацыяльнага статуса, да жыццёвай катастрофы. Падзейная лінія і надалей дамінуе ў прозе В. Чаропкі, як паказвае яго аповесць “Архангел святой Ганны” (2007). Яна напісана ў форме дзённіка (мова твора стылізаваная пад старабеларускую) шляхціца Міхайлы Асташавіча, якому Мікалай Радзівіл загадаў злавіць рабаўніка па мянушцы “Чортаў Бацька”. Па сюжэце твора Міхайла закахаўся ў дачку “Чортавага Бацькі” Ганну. Дзяўчына па трагічнай выпадковасці атруцілася. Міхайла фундуе ў Вільні будаўніцтва касцёла святой Ганны. З рыцара каханай ён ператвараецца ў яе архангела: “Заўсёды памятаў я на княжну Ганну. Не відзеў аблічнасці яе, то прасіў я з картыны вобраз Божай Маці намалюваць і даць сэрцу маёму суцяшэнне” [5, с. 96]. У фінале твора дэтэктыўна-прыгодніцкая лінія саступіла месца паглыбленаму псіхалагізму ў

абмалёўцы сярэднявечнага чалавека, вернага Богу і каханню. Гісторыю знакамітага віленскага касцёла святой Ганны, такім чынам, праявілі падаў рамантычнымі фарбамі.

Асобныя моманты, звязаныя з утварэннем беларускай дзяржаўнасці, адлюстраваны ў рамане “Кліч роднага звона” (1997) Г. Далідовіча. Аўтар паказаў працэс станаўлення Вялікага княства Літоўскага, узвышэнне ў Навагародку сына Міндоўга Войшыля. Ваявода Усяслаў – галоўны герой рамана, прадаўжальнік спраў Усяслава Чарадзея. Сярод іншых навагародскіх баяр ваявода вылучаецца дабрачыннасцю, клопатам пра княства і родную зямлю. Усяславу пакінуў свой наказ-запавет навагародскі князь Ізяслаў, што страціў у бітвах родных сыноў. Князь Ізяслаў з Рагвалодавічаў працягваў палітыку сваіх продкаў – полацкіх князёў і асветнікаў, што ў дзяржаўным будаўніцтве аддавалі перавагу гаспадарчай і дыпламатычнай дзейнасці. Ён упэўнены, што менавіта Міндоўг павінен стаць новым гаспадаром Навагародскага княства: “Міндоўг павінен будзе заявіць пра сваё хрысціянства, змусіць ахрысціцца сваіх баяр-язычнікаў, перабрацца з Руты ў Навагародак, слухаць нашу Раду і навагародскае веча, падпарадкаваць Навагародку Літву – гэта значыць, дзе словам, а дзе і сілаю зрабіць першы крок да нашага адзяржаўлівання” [3, с. 93]. Пасля смерці Ізяслава Усяслаў становіцца навагародскім пасадыкам, знаходзіцца побач з новым князем, каб дбаць пра веліч княства. Усяслаў – этычны антыпод Міндоўга: “Міндоўгава радасць была зусім зразумелая: Яго вялікасць выпадак, а то і адзіны ў жыцці шанец ці нават сам гістарычны лёс выводзіць яго з лясных глухіх нетраў і сцяжын на прасцяг і высокія навагародскія ўзгоркі, дзе, ужо навідавоку, яго, Гаспадара немалых зямель, чакае нямала непрадбачанага, але ваблівага і, можа, слаўнага. А хто, скажыце, з зямнога люду, няхай сабе простага ці княскага, не прагне іх, велічы і славы?!” [3, с. 226]. Пісьменнік тэндэнцыйна падкрэсліваў, што культурна-гістарычная, духоўная аснова фарміравання новай дзяржавы знаходзілася ў Навагародку з яго высокаадукаванымі і мудрымі людзьмі.

Эвалюцыя ў мастацкай інтэрпрэтацыі адносна блізкай гісторыі беларускімі пісьменнікамі ярка выяўляецца ў раманах Г. Далідовіча “Пабуджаныя” (1988) і “Свой дом” (1989). Аўтар “Пабуджаныя” яшчэ шырока выкарыстоўваў прыёмы ўвасаблення

гісторыі, прынятыя ў савецкай літаратуры, але змясціў новы дакументальны матэрыял пры апаведзе пра падзеі 1917 года, пра дзейнасць масонаў, бальшавікоў, БСГ. Хранікальная падача падзей, дакументальныя ўстаўкі стваралі ілюзію даставернасці апаведу. Значнае месца адводзілася даследаванню псіхалогіі гарадскіх і вясковых беларусаў, сялянства і інтэлігенцыі пачатку XX стагоддзя. На перыферыю сюжэта былі выведзены вобразы пісьменнікаў (М. Багдановіча, З. Бядулі, Я. Купалы, Ядвігіна Ш., К. Каганца, Ф. Шантыра, Ц. Гартнага), мімаходзь згадвалася дзейнасць “Беларускай хаткі” ў Мінску. У цэнтры сюжэта спачатку знаходзіўся служачы Міхайлаў (Фрунзе). Ён у паказе пісьменніка не адхіляе нацыянальны лозунгі, але аддае перавагу класавым. Праз іх падрабязна асвятляў палітыку ў так званым беларускім пытанні Мяснікова, Крывашэіна, Ландара, Алібегавы, Позерна. Фрунзе ў творы супрацьпастаўлены Ландару, які заклікаў беларусаў паглыбіць да такой ступені нацыянальныя пачуцці, каб пераўтварыць іх у інтэрнацыянальныя. “Свой дом” – раман пра гісторыю абвясчэння БССР. Тут значна большая ўвага надаецца вобразам беларускіх дзяржаўных дзеячаў, найперш Цішку Гартнаму. Надзвычай прыкметная ў творы тэндэнцыя да дэраізацыі бальшавікоў і паасобных дзеячаў нацыянальна-вызваленчага руху. Вобраз гістарычнага часу ствараўся праз насычэнне рамана падзеямі, спалучэнне іх героіка-рамантычнага і рэалістычна-бытавога адлюстравання. Раман Г. Далідовіча быў напоўнены цытатамі з дакументаў пачатку XX стагоддзя. Дакумент у рамане выступаў адначасова сродкам узмацнення даставернасці апаведу, формай спасціжэння гістарычнай рэчаіснасці, доказам правамернасці аўтарскай канцэпцыі мінулага.

Мастацкая практыка пачатку XXI стагоддзя сведчыць пра актуалізацыю падзейна-прыгодніцкага напрамку ў асэнсаванні пісьменнікамі гісторыі. Дынаміка апаведу і займальнасць, уключэнне дэтэктыўных момантаў выкарыстоўваюцца імі пры ўвасабленні складаных, раней мала асветленых момантаў сусветнага і беларускага мінулага. У прыгодніцкай лініі мастацкай інтэрпрэтацыі гісторыі абазначылася некалькі напрамкаў. Папершае, гэта паказ гістарычных падзей і звязаных з імі чалавечых лёсаў пэўнага часу на аснове прыняцця мастацкага гістарызму з выкарыстаннем алузій, рэмінісцэнцый, элементаў дэтэктыву (“Апошнія ахвяры свяшчэннага дуба”, 2006, “Знак вялікага магістра”, 2008

В. Іпатавай; “Пярсцёнак апошняга імператара”, 2001, “Золата забытых магіл”, 2003 і інш. Л. Рублеўскай; рускамоўная трылогія “Пан Кміціч”, 2012 М. Галдзянкова; “Амерыканская адысея Тадэвуша Касцюшкі”, 2004, “Літоўская адысея Тадэвуша Касцюшкі”, 2009, “Глеб Менскі”, 2005 Я. Конева і інш.). Неадназначныя адносіны, з пункту гледжання ўвасаблення гістарычных асоб, выклікае, напрыклад, цыкл раманаў «Пан Кміціч», што складаецца з кніг: “Вогненны вершнік” (2011), “Сцежкаю ваўка” (2011), “Паядынак” (2012) пра трагічныя моманты вайны 1654–1667 гадоў на беларускай зямлі. Пісьменнік узнавіў пачатак вайсковых дзеянняў, грамадскія настроі падчас ваеннага ліхалецця і па заканчэнні вайны Масковіі з Рэччу Паспалітай. Несумненна вартасць раманага цыкла ў імкненні аўтара дэталёва перадаць атмасферу складанага перыяду. М. Галдзянкоў звярнуўся да ўвасаблення жыцця сапраўдных гістарычных асоб, шмат увагі надаў гісторыка-этнаграфічным рэаліям. Галоўны герой трылогіі – аршанскі шляхціц Самуэль Кміціч, пляменнік Філона Кміты-Чарнабыльскага, славыты сваімі подзвігамі на вайне 1654–1667 гадоў. Гэта гістарычная асоба стала прататыпам Анджэя Кміціца ў рамане Г. Сянкевіча “Патоп” (1886). Г. Сянкевіч і М. Галдзянкоў апавядалі пра перыяд, калі Рэч Паспалітая з’яўлялася арэнай барацьбы шведскіх і маскоўскіх войскаў, калі рускі цар Аляксей Міхайлавіч прагнуў пашырыць межы маскоўскага царства і атрымаць каралеўскую карону, шведскі кароль Карл X Густаў захопліваў польскія землі, а польскі кароль Ян Казімір праяўляў слабасць і нерашучасць. У такіх абставінах уплывовыя магнаты Радзівілы хацелі аддзяліць Вялікае княства Літоўскае ад Рэчы Паспалітай. Г. Сянкевіч паказвае найперш шведскі “патоў”, беларускі ж пісьменнік галоўным чынам прасочвае падзеі вайны з Масковіяй. Абодва аўтары захапляюцца гераічным учынкам Кміціча пры абароне Чанстахоўскага манастыра. Разам з тым Сянкевіч падкрэсліў самавольства Анджэя, які разганяе мясцовы соймак, выкрадае панну Аляксандру Білевіч, здэкуецца і забівае шляхціцаў і таму вымушаны працягваць далейшае змаганне пад прозвішчам “Бабініч”. Думаецца, гэтым пісьменнік хацеў паказаць розніцу паміж рыцарам з этнічнай Польшчы і рыцарам з Літвы. Галдзянкоў жа падае свайго героя ўзорам рыцарскіх паводзін. Беларускі пісьменнік супярэчыць Сянкевічу і трактоўкай вобразаў князёў Радзівілаў. Калі для польскага аўтара Януш і Багуслаў Радзівілы – здраднікі,

што імкнучца забіць караля дзеля ўласнага ўзвышэння, то Галдзянкоў адзначае патрыятызм Радзівілаў. Цікава, што ў рускамоўным творы князі Радзівілы размаўляюць па-беларуску. Братазабойчая вайна, у якой гінуць лепшыя прадстаўнікі шляхты, становіцца ў рамане прадметам мастацкага даследавання, асабліва ў рамане “Сцежкаю ваўка”. Спалучэнне прыгодніцкіх элементаў, дакументальнасці і мастацкага вымыслу дало М. Галдзянкову мажлівасць для ўвасаблення часу, калі вайна стала ладам дзяржаўнага жыцця, але пры гэтым аўтар адхіліўся ад рэальнай гісторыі.

Па-другое, гэта творы, у якіх гісторыя – фон для захапляльнага аповеду пра прыватныя чалавечыя лёсы, дзе на перыферыі сюжэта могуць эпізодычна з’яўляцца гістарычныя асобы (“Перамагаючы – азірніся”, 1986, “Попел і снег”, 2003 рускамоўнага пісьменніка С. Зайцава; “Вераадступнік”, 1996, “Якая палоніць грацыяй”, 1998, “Яцвягі”, 2004 Ю. Татарынава і інш.). Так, у рамане С. Зайцава “Перамагаючы – азірніся” расказваецца пра жыццё ўсходніх славян у IV стагоддзі, фонава згадваюцца працэсы племяннога аб’яднання на тэрыторыі сучаснага Прыдняпроўя, заняпад Вялікай Рымскай імперыі, шматлікія напады готаў і гунаў – “варвараў” – паводле рамеяў, заснаванне Канстанцінопаля, скліканне Першага Усяленскага сабора і ўзнікненне арыянства. “Попел і снег” – раман пра напалеонаўскае нашэсце. Адступленне рускіх войскаў на пачатку ваеннай кампаніі, Барадзінская бітва, захоп французамі Масквы, іх адступленне па старой Смаленскай дарозе паказваюцца вачыма герояў, што знаходзяцца ў супрацьлеглых лагерах, – полацкага лекара Аляксандра Мантуса і капрала французскай арміі Анры Дзюплесі, шчырага прыхільніка Напалеона, актыўнага ўдзельніка ваенных паходаў. Спалучэнне дэтэктыўнай лініі з меладраматызмам і вольнае абыходжанне з гістарычнымі фактамі характэрна творам “Вераадступнік” (1996), “Якая палоніць грацыяй” (1998), “Яцвягі” (2004) Юрыя Татарынава. Па-трэцяе, гэта колькасна нешматлікая лінія, скіраваная на парадзіраванне гісторыі (рускамоўны раман-дысертацыя “Карона Вялікага княства” (1999) У. Бутрамеева).

Заклучэнне. У беларускай прозе канца XX стагоддзя істотна пашырыўся тэматычна-

праблемны і стыльовы дыяпазон твораў пра айчыннае мінулае, узмацнілася тэндэнцыя да асэнсавання гісторыі з пазіцыі нацыянальнага і сусветнага маштабаў, паглыбіўся псіхалагізм у адлюстраванні персанажаў, акцэнтавалася ўвага найперш на асобных якасцях гістарычных дзеячаў. Побач з усведамленнем гісторыі як адбітку жыцця існавала яе ўсведамленне як загадкі, таямніцы. Пісьменнікі нярэдка звярталіся да ўключэння ў структуру твораў гістарычных дакументаў ці стылізаваных аўтарам падсапраўдных гістарычных крыніц, да лаканічнага ўзнаўлення гісторыка-этнаграфічных рэалій праз маналогі, гутаркі, рэплікі персанажаў. Падзейна-прыгодніцкі напрамак у інтэрпрэтацыі гісторыі беларускімі празаікамі канца XX стагоддзя істотна розніўся ад так званай забаўляльнай літаратуры, бо прыгодніцкая лінія ўжывалася не толькі для таго, каб забаўляць чытача, але і дынамізаваць апавед, актывізаваць чытацкую цікавасць да гісторыі роднай зямлі. Аднак у пачатку XXI стагоддзя пісьменніцкая інтэрпрэтацыя гісторыі стала ўсё больш прыкметна развівацца па лініі, абвешчанай Аляксандрам Дзюма, дзе аўтар мае поўную свабоду ў мастацкім мадэляванні гістарычных падзей і асоб, што зніжае пазнавальны патэнцыял твораў і не заўсёды павышае іх эстэтычны ўзровень.

Літаратура

1. Арлоў, У. Таямніцы Полацкай гісторыі / У. Арлоў. – Мінск: Беларусь, 1994. – 463 с.
2. Дайнека, Л. Жалезныя жалуды: раман / Л. Дайнека. – Мінск: Юнацтва, 1993. – 301 с.
3. Далідовіч, Г. Кліч роднага звона: раман, апавяданні, мініяцюры / Г. Далідовіч. – Мінск: Юнацтва, 1997. – 414 с.
4. Іпатава, В. За морам Хвалынскім: апавесці і апавяданні / В. Іпатава. – Мінск: Маст. літ., 1989. – 351 с.
5. Чаропка, В. Архангел святой Ганны: апавесць / В. Чаропка // Польшча. – 2007. – № 2. – С. 66–69.
6. Шынкарэнка, В.К. Нястомных пошукаў дарога: праблемы паэтыкі сучас. беларус. гіст. прозы / В.К. Шынкарэнка. – Мінск: Беларус. навука, 2002. – 208 с.

Паступіў у рэдакцыю 16.09.2013 г.

Прыняты ў друк 30.12.2013 г.